

יין חדש בקנקן ישן

דרך המלך בהרחבת אוצר מלותיה של העברית היא יציקת שורשים עתיקים בדפוסים חדשים. כך, למשל, נטלנו את השורש המקראי ב-ז-ק, המיוצג במקרא רק בשם היחידאי **בָּזַק** (= בָּרַק, יח' א, יד) ושילבנו אותו בשלושה משקלים חדשים לו, וכך נוצרו המלים **הַבְּזַק, מְבַזֵּק ומְבַזֵּק** (flash). אף נתחדש בו הפועל **הַבְּזִיק** (על השם הפרטי **בָּזַק** ראה להלן).

מן הפועל היחידאי "בָּזַק" (איוב ט, כו), המצוי גם בלשון חז"ל (בחילוף כתיב, בסמ"ך תמורת שי"ן), נטל ביאליק את השורש ושילבו במשקלים חדשים: **מְטוֹס, טִיס, טִיס**, ומאז נתחדשו בו גם **טִיסוֹ, טִיסְנָאוֹת, הִטַּס, מְטַס (מְטָס), הִטְסָה, מְטוֹסָאוֹת** וכן בניין הופעל: **הוֹטַס** (הפְּעִיל מצוי כבר בלשון חז"ל).

ובאגב: ב"ילקוט השורשים ונגזריהם" שבמילון אבן-שושן (בכרך המוספים) מביא המחבר גם את הפועל **טִיס**, אך בגוף המילון אין לו זכר (מפי בני שמעתי "מְטִיס" כמלה נרדפת ל"מרחף", כינוי למי ש"ראשו בעננים").

השורש צ-נ-ח מיוצג במקרא רק בשלושה פועלי-קל: "**וַתְצַנַּח** מעל החמור" (יהושע טו, ח; שופטים א, יד), "**וַתְצַנַּח** בארץ" (שופטים ד, כא). והנה בימינו הייתה עדנה לשורש: על הבניין הקל נוספו **הַצְּנִיחַ והַצְּנַח** ונתחדשו שמות רבים: **הַצְּנַחָה, מְצַנַּח** (כלי הצניחה), **מְצַנַּח** (מפגן צניחה), **צְנַחוֹ, צְנַחְנוֹת**. וכידוע, נתייחד השורש בעיקרו לירידה מן האוויר **בְּמְצַנַּח**.

בדרך יצירה זו, שהיא כאמור הדרך השלטת, החידוש שבמלה הוא צורתה, שכן השורש קיים במקורותינו מקדמת דנה. לעומת דרך זו נדירה למדיי הדרך של החייאת מלים, דהיינו השבת מלים עתיקות אל השימוש החי. כך, למשל, נגאלו מן השכחה המלים היחידאיות **תוֹתַח** (איוב מא, כא) ו**מְרַגְמָה** (משלי כו, ח), והחלו לשרת את הצבא לצרכיו. השתיים נשארו בתחום שימושן המקראי, כלי ירייה, אך כיום הוגדרו ונתחמו במדויק.

ולעומת שתי אלה כלי ירייה אחר: **אקדת**. כאן שינתה המלה כליל את משמעה: במקרא ציינה אבן חן (ישעיהו נד, יב), ובן-יהודה החל משתמש בה

ל-revolver, וכך נשתגרה (וראה ערך "אקדח" במילוננו). גם במעטפה ובסדין חל שינוי גמור: במקרא היו בגדי פאר של נשים (ישעיהו ג, כב-כג), וכיום המעטפה עוטפת מכתב, והסדין נפרס על המזון (ואולם זה מקרוב החלה מעטפת לציין חצאית הנלבשת בעטיפה, ושימוש לשוני זה הוא מעין השימוש במקרא. כיום נוצר בידול בין מעטפה למעטפת, מעין הבידול תרדמה / תרדמת [= coma]).

נייחד את דברנו כאן לתחיית מלים עתיקות, שנוצק בהן בימינו תוכן חדש לגמרי, ונפתח בקבוצת שמות פרטיים שהפכו לכללים. כאשר נתבקש מונח מקוצר לבעל-עגלה, נמצא השם עגלון. כידוע, המלה עגלון איננה חדשה, שכן כבר בתנ"ך היא שמו של מלך מואב (כגון שופטים ג, פס' יב, יד, יז). מכיוון שהשם עגלון מזכיר בצלילו את עגלה, והוא טבוע בזיכרונו מן המקרא, נוח היה לדלותו משם לצרכינו. לו נצרכנו לגזור מן המלה עגלה שם לבעליה, לא היינו מגיעים על פי חוקי התצורה המקובלים לעגלון (הנראית כגזורה מן המלה עגל), ואף זו הוכחה, שעגלון ניטלה מן המוכן.

למקסימום הלועזי נמצאה חלופה עברית, מרב. אף מלה זו ראשיתה במקרא כשם בתו הבכורה של שאול המלך (שמ"א יד, מט), והיום נוצלה לציין את היפוכה של מזער (מינימום), וממנה נגזר שם התואר מרבי. מרב גזורה מן השורש ר-ב-ב, כדרך שממד (איוב לח, ה) גזורה מן מ-ד-ד ומסב מן ס-ב-ב (ראה להלן).

על אברהם אבינו נאמר בספר בראשית "ויגר בגרר" (ברא' כ, א). ושם מקום הוא - בדרומה של ארץ ישראל - הנשנה עשר פעמים בספר בראשית. כיום אנו מדברים על מכונית גרר, ספינות גרר ושירותי גרר, וכוונתנו לגרירה. בתהליך מטונימי של השמט (אליפסה) מכנים היום את מכונית הגרר גרר בלבד, כגון: הזמנת את הגרר? (אגב גררא נזכיר, כי בתלמוד מצוי הצירוף "אגב גררא" כמקבילו של "אגב אורחא").

אחד מאלופי עשו שבמקרא הוא "אלוף עגלה" (בראשית לו, מ; דהי"א א, נא), ועגלה הוא שם פרטי כמובן (במקום אחד במקרא הוא שיכול של עגלה - הושע י, ט). ואולם זיקת הצליל שבין עגלה לעגלה הכשירה אותה לשמש היום שם קיבוצי לכלל עלי העץ והשיח.

רצף הוא שמה של עיר מקראית (כגון ישעיהו לז, יב), אך כיום היא נגזרת מעניין רציפות ומשמשת תחת מלה זו. כשאנו מדברים על "רצף הדורות" או

על "רצף הדיבור" אנו מתכוונים לרציפות, אך בעת האחרונה מעדיף הציבור את רצף, בחינת קצר ומרשים (ובכלל יש כיום "שגב" מיוחד לצורות סגוליות, וראה להלן על נְתַק ועל רָכַש).

המלה בְּזַק נמצאה ראויה להחליף את טְלַקומוניקציה הלועזית, והיא מציינת אפוא את מערכת שירותי התקשורת החשמלית: טלפון, טלגרף, רדיו ועוד (מכאן אף שמה של החברה הישראלית לתקשורת). המלה בְּזַק עתיקת יומין ומציינת במקרא שם מקום (כגון שופטים א, ה), ואילו היום היא משמשת כצורת-משנה של בְּזַק (ראה ראש מאמרנו), על שום שאמצעי התקשורת הנזכרים מהירים כבְּזַק.

נחתום קבוצה זו של שמות פרטיים שהפכו לכלליים במלה שְׁמַאי, אף שראשיתה בימי הביניים. אין ספק, שחידוש זה נולד בהשראת השם הפרטי שְׁמַאי, הרווח במשנה וחרוט בזיכרון העם (בעיקר בצירופים "הילל ושמאי" ו"בית שמאי"). בלשון המשנה מצוי השורש ש-ו-ם, שעניינו הערכה ואומדן, כגון "שְׁמִין את הנכסים בבית דין" (כתובות י, ב), וממנו גזורים שוֹמֵה וְשׂוֹם, שראשיתם בלשון חז"ל והם שגורים אף בימינו. על פי כללי התצורה היה עושה השומה צריך להיקרא שְׁיָם - כמו דָּג משורש ד-ו-ג או צִיד משורש צ-ו-ד. העובדה שנקרא שמאי דווקא מעידה שהמחדש נטל מן המוכן (ובאגב - תצורת שְׁמַאי הולמת את שורשי ל"י-ל"א: בְּנַאי, כְּלַאי).

נזכיר כאן ניסיונות מספר של מחדשים ללכת בדרך זו של הפיכת שם פרטי עתיק לשם כללי מודרני, ניסיונות שלא עלו יפה.

ביאליק ניסה לנצל את "זמזומים", שהוא שם עם בתנ"ך (דברים ב', כ), כדי לכנות בו את שרצי העוף המזמזמים. כמוכן, היסוד האונומטופאי הוא שקסם לביאליק (וראה: י' אבינרי, מילון חידושי ח"נ ביאליק, תרצ"ה, עמ' 94).

את צְלִמוֹנֵעַ הציע ביאליק כשם לקולנוע (בעצם: לראינוע). זהו שם מקראי של מלך ממלכי מדיין (כגון: שופטים ה, פס' ז, יב, ושם צְלִמְנֵעַ), וביאליק דרש אותו כהרכבה של צָלַם + נֵעַ.

אליצור בן שְׂדִיאור הוא נשיא שבת ראובן (במדבר א, ה). את שְׂדִיאור הציע יצחק אבינרי תמורת פרוז'קטור, בשינוי קל: שְׂדִיאור (בחולם תחת שורוק). אבינרי ראה בו הרכבה של השורש הארמי ש-ד-י (= זרק) והשם אור (וראה ערך 'שדיאור' בספרו יד הלשון). לימים נתקבל זְרִקור, שאף הוא הרכבה של ז-ר-ק + אור.

במקום קומזיץ, המקובל גם היום, הציע אבינרי את שְׁבָנָא, שמו המקראי של סופר המלך חזקיהו (ישעיהו לז, ב). אבינרי דרש אותו כ"שב נא" וראה בו חלופה טובה לצמד המלים "קום זיץ", שמשמען ביידיש בוא שֵׁב (ראה יד הלשון, בערכו).

לא מכבר חילקה עיריית תל-אביב-יפו לתושביה שקיות לאיסוף אשפה. השקיות זכו לכינוי איזבל, כלומר: אי-זבל (= אנטי אשפה), ואולם ברקע נמצא השם הפרטי המקראי אִיזָבֵל (אשת אחאב, כגון מל"א טז, לא).

עד כאן שמות פרטיים. נמשיך ונמנה שמות אחרים, שנוצק בהם תוכן חדש.

המונח מְסֵב הוא חידוש של ימינו בתחום הטכניקה. מְסֵב-כדוריות הוא, לדוגמה, החלופה ל-kugellager שבגרמנית, שהיה נפוץ פעם בפינו (וראה סוגי מְסֵבִים במילון למונחי המכונות של האקדמיה ללשון העברית, תשט"ו, עמ' 107, 110 ועוד). מכיוון שמדובר בטבעת סובבת, החידוש הולם את העניין, ואולם המלה מְסֵב אינה חדשה. כבר במקרא מצאנוה בשלושה משמעים. האחד – הסבה, מעין ישיבה או שכיבה נוחה: "עד שהמלך במְסֵבו" (שה"ש א, יב). השני – סביבה: "בערי יהודה ובמְסָבֵי ירושלים" (מל"ב כג, ה). והשלישי – כרכוב (מל"א ו, כט).

כיום נשכחו מלב המשמעים העתיקים, אך למלה הייתה עדנה במשמעה החדש. ראוי להוסיף שהמלה מְסֵב משמשת גם במשמעות נוספת, כתחילית המקבילה לתחילית peri- האנגלית והוראתה 'סביבה', כדוגמת מְסֵב הַשָּׁן. תְּרִבִּית שבמקרא מקבילה בשתי הופעותיה לְנֶשֶׁךְ (ויקרא כה, לו; יחזקאל יח, ח), ובלשון ימינו הומרו שתיהן בריבית החז"לית. תְּרִבִּית היא אפוא ביסודה מונח "בנקאי". כיום עברה תְּרִבִּית "הסבה מקצועית" אל הביולוגיה והבוטניקה, ועניינה גידול או טיפוח של בעלי-חיים או צמחים, כגון: תרביית חיידקים או פטריות. המשותף לשני השימושים – העתיק והחדש – הוא עניין ריבוי.

ונסיים בארבע מלים מן הדגם הסגולי.

השְׁקוּפִית והשְׁקָף הם חידושים של ימינו, ושניהם ידועים ומפורסמים. השְׁקוּפִית היא חידוש הן בצורתה והן בתוכנה, ואולם את השְׁקָף מצאנו כבר במקרא, בספר מלכים (מל"א ז, ה). במקרא שְׁקָף נרדף למשקוף, והוא נגזר מן השורש ש-ק-ף שעניינו חבטה (ראה מילון אבן-שושן, ערך שקף ב). השְׁקָף

של ימינו נגזר אף הוא מאותו השורש, אך במשמעות אחרת, של שקיפות (ראה שם, ערך שקף א).

נְתָק הוא אחד מנגעי העור שבספר ויקרא, והוא מזוהה עם צרעת הראש (ראה ויקרא יג, ל). כיום אתה מוצא אותו בהקשרים כמו "חל נְתָק גמור בין הממשלה להסתדרות", והרי זה ניתוק. כאמור לעיל, טעם הדור הוא להעדיף שמות סגוליים על מקביליהם שאינם סגוליים.

ראוי להעיר שהאקדמיה ללשון העברית הציעה את **נְתָק** כשם להתקן המנתק את זרם החשמל בעת הצורך (**מילון למונחי המכונות**, 1955, עמ' 51). הכול יודעים **רכישה** מהי. האַפְנָה האחרונה היא להעדיף **רְכָש** על פני **רכישה**: **רְכָש** צבאי, מדור הֶרְכָש, משלחת רְכָש וכדומה. ואולם המלה **רְכָש**, למרות צלילה ה'מודרני', עתיקת יומין היא. היא נמצאת ארבע פעמים במקרא, והמפורסמות שבהן בצירוף "רוכבי הֶרְכָש" שבמגילת אסתר (ח, י, יד). **רְכָש** שבמקרא הוא סוס - אולי סוס מסוג מסוים (ראה מל"א ה, ח) - ואילו **רְכָש** דהיום הוא שם פעולה אפנתי, המחליף את **רכישה**, וגם זו דוגמה להעדפת השמות הסגוליים בדורנו.

ומשם פעולה לשם פעולה. בספר תהילים אנו קוראים: "הללוהו בַתְּקַע שופר" (קנ, ג). מן ההקשר מחוור, כי מדובר בתקיעת שופר, ו**תְּקַע** הוא אפוא שם פעולה. בלשון ימינו משמש **תְּקַע** (בסגול) כשם עצם תמורת ה־stecker שבגרמנית וכבן זוגו של ה־שְׁקַע.

המאגד את כל הדוגמות שהבאנו הוא החזרת מלה עתיקה אל השימוש החי, כשהיא טעונה תוכן חדש. אחת היא לנו אם ידע המחדש על קיומה של המלה במקורות וכיוון אליה, או אם נעלמה מעינינו ורק באקראי נזדהה חידושו עם המצוי במקורות.